

TŘI JIHOSLOVANSKÉ VLIVY V HISTORICKÉM VÝVOJI SPISOVNÉ RUŠTINY

Aleš Brandner

Problematika jihoslovanských vlivů v historickém vývoji spisovné ruštiny souvisí s otázkou periodizace jejich dějin. Ta je velmi složitá a dá se říci, že není dosud jednoznačně vyřešena. Její složitost spočívá především v tom, že na východoslovanském území fungovala vedle domácí ruštiny též církevní slovanština, která, jak známo, plnila nejen funkci bohoslužebného jazyka, ale do 18. stol. též funkci jazyka knižního. Při stanovení periodizace dějin ruštiny se odborníci opírají zpravidla o tři důležité historické mezníky: X.-XI. stol. (přijetí křesťanství, vznik a rozvoj písemnictví), XIV. stol. (rozpad jednotného východoslovanského státu a nářeční rozštěpení jazyka dosud společného pro celé vsl. území), XVII. stol. (konstituování novodobého ruského spisovného jazyka).

Poněkud netradiční pokus o stanovení periodizace dějin ruštiny můžeme najít v monografii současného moskevského ruského spisovatele B. A. Uspenského, profesora Moskevské státní univerzity (*История русского литературного языка - XI-XVII вв.*, Budapest 1988). Autor vyděluje ve vývoji spisovného jazyka tři období: 1) období diglosie (XI.-XVII. stol.), 2) přechodné období csl. a rus. bilingvismu (druhá polovina XVII. stol. - počátek XIX. stol.), 3) stabilizace (upevnění) novodobého ruského spisovného jazyka (od poč. XIX. stol. dosud). Již z názvu publikace je patrné, že autor se zabývá pouze prvním obdobím, o druhém se jen zmiňuje, a to tehdy, pokud spatřuje bezprostřední návaznost v následujícím období. Zkoumané období (tj. od XI. do XVII. stol.) je epochou diglosie; církevní slovanština a domácí ruština měly vyhraněnou sféru působnosti a nebylo možné je zaměňovat. B. A. Uspenskij dělí toto období na tři etapy, které jsou ve znamení tří kulturních (tj. jihoslovanských) vlivů.

První jihoslovanský vliv představuje období, které je spojeno s christianizací Rusí a se vznikem ruského písemnictví. V tomto období byly k dispozici bohoslužebné knihy jihoslovanské provenience, proto se mluví o prvním jihoslovanském vlivu. Církevní slovanština sloužila jako prostředek byzantizace ruské kultury a jako společný spisovný jazyk pravoslavného Slovanstva. Orientace na jižní Slovanry coby zprostředkovatele řeckého kulturního vlivu byla časově podmíněna. Ve XII. století již neměly vliv na ruské rukopisy jihoslovanské předlohy; vytvořila se ruská redakce církevní slovanštiny, která si osvojila řadu rysů východoslovanského původu (tj. podobila se rusifikaci). Došlo k rozmachu domácího písemnictví; jednak byly přepisovány knihy, jednak vznikala překladová literatura.

Důležitou úlohu při formování psaného jazyka hrály překlady z řečtiny. Znalost řečtiny byla v Kyjevské Rusi rozšířena. Na určité úrovni vzdělání se předpokládal církevněslovansko-řecký bilingvismus, který byl v té době v souladu s církevněslovansko-ruskou diglosií.

Druhý jihoslovanský vliv - termín běžně užívaný ve studijních příručkách - označuje etapu vývoje jazyka od konce XIV. stol. a v průběhu XV. stol. B. A. Uspenskij říká o tomto období, že je zahaleno celou řadou nedokázaných předpokladů a nevěrohodných tvrzení. Prvním takovým mýtem nazývá tezi o masovém stěhování jižních Slovanů na ruské území po turecké agresi na Balkánském poloostrově. Neexistují žádné historické důkazy, které by toto tvrzení potvrdily. Údajně šlo jen o několik jedinců. Druhým mýtem nazývá tvrzení, že pokračováním imigrace bylo přepisování knih a provádění v nich oprav. B. A. Uspenskij hledá příčiny v samotném Rusku. Zastává názor, že písaři si uvědomili, že je třeba očistit církevní slovanštinu od hovorových prvků, které se do ní dostaly v důsledku postupné rusifikace. Jako předloha jim sloužila jihoslovanská redakce církevní slovanštiny.

Po druhém jihoslovanském vlivu pokračovaly v jihozápadní Rusi styky s jižními Slovanů a Řeků. V Moskevské Rusi lze naopak v XVI. stol. pozorovat reakci v podobě kulturního osamostatnění.

Šlo o procesy, které byly na jedné straně ve spojitosti s pádem Byzantského impéria (1453), na druhé straně s definitivním svržením tatarského panství v Rusku. V Byzanci zvítězil islám nad pravoslaviem, v Rusku naopak zvítězilo pravoslaví nad islámem. Rusové vytvořili samostatnou autokefální církev. Protože se zachovávala tradice, že v pravoslavném světě je jediný císař, stal se proto po pádu Cařihradu jediným pravoslavným vládcem moskevský kníže, jemuž se dostalo téhož postavení jako dříve cařihradskému císaři, a začal užívat titulu car. Moskevská Rus se stala centrem pravoslavného světa a Moskva se začala chápat jako nový Cařihrad neboli třetí Řím.

Počínaje XVI. stol. se v Moskevské Rusi vrací csl. jazyk ke svému dřívějšímu stavu, ruská redakce se považovala za starší a správnější. Původní jednotná ruská církevní slovanštiny se rozpadla na dvě samostatné normy - církevní slovanštinu Moskevské Rusi a církevní slovanštinu jihozápadní Rusi.

V období druhého jihoslovanského vlivu se začaly vytvářet dva typy psaného (knižního) jazyka: rétoricky zdobený a gramaticky kodifikovaný knižní jazyk a tzv. běžný ("простой") knižní jazyk, který tak důsledně nedodržel stylistické a gramatické normy. Vytvářel se pod vlivem živého mluveného jazyka a představoval mezičlánek mezi vysokým knižním jazykem a jazykem mluveným. Tato skutečnost je považována za důležitou příčinu narušení diglosie. Proces však proběhl jinak v Moskevské Rusi, jinak v jihozápadní Rusi.

Po druhém jihoslovanském vlivu existovala v Moskevské Rusi diglosie, zatímco v jihozápadní Rusi se už objevil církevněslovansko-ruský bilingvismus. Jinými slovy: v Moskev-

ské Rusi fungoval jeden spisovný jazyk (tj. církevní slovanština ruské redakce), v jihozápadní Rusi existovaly spisovné jazyky dva: vedle církevní slovanštiny jihozápadní redakce to byl běžný ("простой") jazyk - tzv. "простая (русская) мова". Jejím základem byl jednací úřední jazyk, který postupně ztrácel svou původní funkci. Tzv. "простая мова" neměla žádné spojitosti se současnou ukrajinštinou nebo běloruštinou. V XVIII.-XIX. stol. byla dochována jen v uniátských klášteřech. Církevní slovanština se stala v jihozápadní Rusi jazykem vzdělanců a mohla být použita též jako prostředek komunikace.

Třetí jihoslovanský vliv je vlastně pracovní termin. Rozumí se jím tradice písemnictví jihozápadní Rusi na ruské písemnictví v XVIII. stol. Označením jihoslovanský vliv se rozumí jižní Slované v geografickém pojetí (nikoli v etnickém). Třetí jihoslovanský vliv byl charakterizován především reformami patriarchy Nikona v pol. XVII. stol. a byl opět ve znamení provádění oprav v knihách. Nikonovské reformy přiblížily csl. jazyk ruské redakce k redakci jihozápadní Rusi a společnost rozdělily na staroobřadníky a novoobřadníky. U staroobřadníků zůstala zachována stará tradice církevní slovanštiny Moskevské Rusi. Jestliže druhý jihoslovanský vliv znamenal helenizaci a archaizaci, při třetím jihoslovanském vlivu byly snahy rozděleny: stoupenci Nikonových reforem - novoobřadníci - byli zastánci helenizace, zatímco staroobřadníci byli pro archaizaci jazyka. Dále bylo pro třetí jihoslovanský vliv charakteristické masové stěhování nositelů knižní kultury z jihozápadní Rusi do Moskvy.

Během třetího jihoslovanského vlivu se jazyková situace z jihozápadní Rusi přenesla do Moskevské Rusi. Znamenalo to, že během XVII. stol. (při provádění reforem patriarchy Nikona) zde přestala existovat diglosie. Objevila se zde též nová varianta psaného jazyka, jehož základ byl v jazyce mluveném. Formální zvláštnosti csl. jazyka jihozápadní redakce se přenesly do csl. jazyka Moskevské Rusi. Došlo tak k vytvoření jednotného csl. jazyka ruské redakce.

Proces rozkladu diglosie však probíhal v Moskevské Rusi jinak než na jihozápadě. V jihozápadní Rusi tento proces začal tím, že se objevila "простая мова", která církevní slovanštině konkurovala a vytlačila ji z některých funkcí; v Moskevské Rusi začal proces bilingvismu tím, že se funkce církevní slovanštiny naopak rozšířily (nadále fungovala jako jazyk kulturní, stala se jazykem vzdělanců obdobně jako v jihozápadní Rusi, mohla fungovat jako prostředek komunikace).

Od konce XVII. stol. se na ruském území začínají objevovat díla psaná "běžným" jazykem. V XVIII. stol. takto psaná díla už nejsou žádným zvláštním jevem.

Při církevněslovansko-ruském bilingvismu si oba jazyky navzájem konkurovaly, neměly rozděleny své funkce. Ruština však postupně vytlačovala církevní slovanštinu na periferii jazykového vědomí, uzurpovala si právo a funkci spisovného jazyka. Církevní slovanština byla nakonec nechána funkce jazyka liturgického. Důsledkem tohoto procesu bylo vytvoření ruského spisovného jazyka nového typu - jazyka do určité míry orien-

тованého na jazyk mluvený. V XVIII. stol. se upevnil nový ruský spisovný jazyk, který byl na jedné straně v protikladu s církevní slovanštinou, na straně druhé převzal na sebe jeho funkce. Definitivní období bilingvismu skončilo až v první polovině XIX. stol., kdy zásluhou A. S. Puškina byl vytvořen novodobý ruský spisovný jazyk.

LITERATURA:

- BARTOSZEWICZ, A.: История русского литературного языка. Часть 1-ая (донациональный период). Warszawa 1973.
- MŘÁZEK, R. - POPOVA, G. V.: Historický vývoj ruštiny. Praha 1984.
- PLAHN, J.: Der Gebrauch des modernen russischen Kirchenslavisch in der russischen Kirche. Mit zahlreichen Notenbeispielen und kirchenslavischen Texten. Helmut Buske Verlag, Hamburg 1978.
- ВИНОГРАДОВ, В. В.: Основные этапы истории русского литературного языка. РЯШ 1940, 3, 1-15; 4, 1-8; 5, 1-9.
- ВИНОКУР, Г.О.: История русского литературного языка. In: Избранные работы по русскому языку. Москва 1959.
- ГОРШКОВ, А. И.: История русского литературного языка. Москва 1969.
- ДУРНОВО, Н. Н.: Введение в историю русского языка. Москва 1969.
- ЕФИМОВ, А. И.: История русского литературного языка. Москва 1954.
- ЛЕВИН, В. Д.: Краткий очерк истории русского литературного языка. Москва 1964.
- СОБОЛЕВСКИЙ, А. И.: История русского литературного языка. Ленинград 1980.
- УЛУХАНОВ, И. С.: О языке Древней Руси. Москва 1972.
- УСПЕНСКИЙ, Б.А.: История русского литературного языка (XI-XVII вв.). Budapest 1988.